

OLE FELDBÆK: *India Trade under the Danish Flag 1772–1808. European Enterprise and Anglo-Indian Remittance and Trade. Scandinavian Institute of Asian Studies Monograph Series. No. 2.* [Lund], Studentlitteratur, 1969. 359 s. 45,75 sv. kr. Studenterpris 38,40 sv. kr.

Denne bog, for hvilken amanuensis Ole Feldbæk i fjor vandt doktorgraden ved Københavns universitet,¹ begynder med det år da Asiatisk Kompagni mistede sit monopol på Indienhandelen og en privat dansk Indienhandel blev mulig, og ender samtidig med at den danske Indienhandel i realiteten ophørte. Inden for perioden falder den i egentlig forstand florissante danske handel under den amerikanske frihedskrig og revolutions- og Napoleonskrigene. Det er altså et kronologisk velafgrænset og vigtigt handelshistorisk emne forf. har valgt, selv om den geografiske afgrænsning til Indienhandelen skærer f. e. Asiatisk Kompagnis mere indbringende Kinahandel fra og også på anden måde bryder en naturlig handelshistorisk sammenhæng. Fremstillingen bygger på et stort dansk og udenlandsk kildemateriale, og forf. har fundet meget nyt stof i arkiverne. En del af det er udnyttet i bilagenes værdifulde lister over expederede skibe, ladningernes værdi m. m. Bogen indeholder teser, som man normalt venter det af en disputats. Nogle af dem er godt underbyggede, men på visse væsentlige punkter virker argumentationen ikke overbevisende.

Fremstillingen er klar men som helhed ikke spændende. Det første kapitel, med den ikke ganske dækkende overskrift 1772–78, læser man med fornøjelse. Det er en kyndig og velkreven oversigt over hovedtræk i handelen mellem Danmark og Indien, mest i 1770erne, men visse linier føres op til 1808. Vi får besked om såvel Asiatisk Kompagni som den private handels organisation, om de forskellige typer af handelsfarer: »returexpeditionerne« der udgår fra København, sælger den danske ladning i Indien og vender tilbage med en normalt væsentlig mere værdifuld indisk ladning, som kun delvis har kunnet finansieres med salgssummen for den danske ladning, og de »direkte expeditioner« fra Indien til København, der efter den danske regerings krav i det meste af perioden var destinationshavn for skibe under dansk flag. Endvidere om i hvilke perioder kompagniet og de private måtte exportere sølv til at købe indiske varer for, og hvordan differencen mellem den hjemgående og den udgående ladnings værdi iøvrigt blev dækket. Forskellen på de varer kompagniet og de private handlede med bliver fremhævet. Endelig oplyses det hvordan de indiske varer blev solgt i København på auktioner (som det tilsyneladende lykkedes at forbeholde for danske købere (s. 95)), og vi får beregninger over hvad der i de første år blev tjent på salget.

¹ Anmeldelsen er i alt væsentligt identisk med anmelderens officielle opposition ved bogens forsvar 17. december 1969.

I dette kapitel danner kendsgerningerne et mønster, sådan som man har ret til at vente af en god historisk fremstilling hvor forfatteren har bragt orden i kaos og trukket linier op. Resten af bogen er drøj at komme igennem. Fremstillingen er i hovedsagen rent kronologisk, fornuftigt ind delt i stort set klart og ensartet disponerede kapitler, men så overlæst med enkeltheder at læseren trættes og taber overblikket. Bogstavelig talt hvert eneste skib må man følge fra København til Indien og hjem igen eller fra Indien til København. Vi skal have at vide hvordan ladningen var sammensat, og om muligt hvem den blev købt af, hvem der finansierede købet o. s. v.

Meget af dette kunde have været henvist til noterne eller til tabellari ske bilag. De indvundne sider kunde være brugt til f. e. en fyldigere dis kussion af kildernes værdi, en kort oversigt over de relevante punkter i Indiens historie, der nu trods et løfte i fortalen forudsættes bekendt, og en redegørelse for de væsentlige faktorer bag East India Company's skif tende politik overfor den private angloindiske handel – bl. a. en forklar ing på hvad »the shipping interest« (s. 221) er og på de strenge bestem melser i India Act 1784 (s. 93).

De mange enkeltheder gør det naturligvis lettere for opponent og an melder at vurdere forf.s konklusioner, men let læselig bliver fremstillingen ikke. Den har desuden den svaghed at en række vigtige oplysninger er anbragt på steder hvor man ikke venter at finde dem. Det gør savnet af et sagregister extra føleligt. Det er navnlig beklageligt at de sparsomme meddelelser om reexporten fra København af indiske varer ikke er sat ind i en samlet oversigt, men er spredt rundt om i bogen, afhængigt af fra hvilket årstal de pågældende kilder stammer (s. 95, 124f, 150, 219). De danske købmænds Indienhandel var jo hovedsagelig en transithandel. Af en bog med den foreliggendes emne venter man derfor en fyldigst mulig redegørelse for reexporten.

Afhandlingens vigtigste teser er iflg. s. 288 og 292:

1. At væsentlige sider af Asiatisk Kompagnis handel kun kan forstås på baggrund af specielle angloindiske konjunkturer som man hidtil ikke har taget i betragtning i den forbindelse. En af disse væsentlige sider er den vekslende finansiering af overskudsimporten af varer fra Indien med henholdsvis sølvforsendelser hjemme fra og angloindisk kapital. Denne kapital kom specielt fra East India Company's embedsmænd, men også fra andre angloindere som vilde til England med de formuer de havde samlet i Indien (s. 26 ff.). På trods af det engelske kompagnis prohibitive foranstaltninger overførte de i flere perioder store beløb illegalt, bl. a. ved selv at sende varer til København eller ved at låne det danske kompagni eller danske købmænd penge til køb af indiske varer og få beløbet tilbage betalt i London. Det er dette forf. kalder den angloindiske remittering.

2. At mens Asiatisk Kompagni havde andre finansieringsmuligheder, var den private handel under dansk flag – der tildels kun pro forma var dansk – fra begyndelsen til enden næsten fuldstændig afhængig af det angloindiske samfunds behov for kapitalremittering til England og handel uden om det engelske kompagnis monopol. Endvidere at fluktuationerne i den private danske handel overvejende skyldtes de skiftende faser i interessekonflikten mellem på den ene side det engelske kompagni og på den anden side engelske og specielt angloindiske privatøkonomiske frihandelsinteresser. Afgørende for om den private danske Indienhandel gik godt eller dårligt var altså iflg. forf. ikke om der var fred eller krig mellem de store søfartsnationer, således som det almindeligt hævdes, men derimod om det engelske kompagnis skiftende politik tillod eller forhindrede at angloinderne sendte varer og penge til Europa på en billigere måde end under dansk flag.

Tesen om den private danske handels afhængighed af angloindernes behov for kapitalremittering og handel opfatter jeg som bogens vigtigste, og det er den jeg fortrinsvis skal gøre nogle bemærkninger om. M. h. t. den illegale angloindiske kapitalremitterings og dermed East India Company's skiftende politiks betydning for den danske Indienhandel står forf. som han s. 11 nævner i gæld til Holden Furbers værk *John Company at Work* (1948, her citeret efter 2. oplag 1951). Furber skildrer udførligere (s. 110–29) Asiatisk Kompagnis forhold, mere kortfattet (s. 130–35) den private danske Indienhandel, begge dele i 1770erne og 1780erne. Han gør rede for de forskellige ejerforhold til private skibe under dansk flag og deres ladninger, fra et rent fremmed over et blandet dansk og fremmed til et rent dansk, men finder at »all of these voyages depended to a large extent on money supplied in India by British subjects« (s. 130). På grundlag af oplysninger om tab og gevinst ved de københavnske auktioner i den halve snes fredsår før 1793 hævder han (s. 133) at der er »no ground for thinking that these adventures ever did much more than break even . . . The figures to be found in the East India papers of the *Kommerce-collegium* tend to support the view that only under war conditions could such cargoes yield large returns. In peace time they tended to become merely a channel for the remittance of British funds from India which was essentially precarious and unreliable«. Dr. Feldbæk underbygger, supplerer og nuancerer disse Furbers resultater. Desværre har han også overtaget to svagheder i Furbers fremstilling: en tendens til at opfatte den danske Indienhandel som endt med auktionen i København (skønt dr. Feldbæk som nævnt stedvis omtaler reexporten), og en tilbøjelighed til at forveksle handel ved hjælp af lånt engelsk driftskapital med handel for engelsk regning (se Furber s. 110f., hvor Indienhandelen på København i 1770erne og 1780erne betegnes som »for the most part British in all but name«). Fejlen stammer måske fra samtidige berettende kilder.

Bagved aner man en gammeldags forestilling om at en købmand ikke er rigtig selvstændig hvis han arbejder med lånt driftskapital, og navnlig ikke hvis kapitalen er udenlandsk.

I sin summariske omtale af tidligere danske behandlinger af emnet (s. 9, jfr. s. 11) skriver forf. at den danske Indienhandel i perioden »has hitherto been regarded as an independent Danish trade financed by Danish capital«. Det er urigtigt.

Da *Politikens Danmarks Historie* nævnes i denne forbindelse citerer jeg fra Jens Vibæks skildring af de store københavnske handelshuse under revolutions- og Napoleonskrigene, herunder også dem der handlede på Indien: »Deres papirer er forlængst forsvundet, og mange interessante spørgsmål kan derfor næppe nogensinde besvares. Det er således vanskeligt at sige, hvor selvstændige disse huse har været. Uden tvivl lokkede det danske flag udenlandsk kapital til, der kunde bidrage til hurtigt køb af skibe, f. e. i de lande, hvis handel var lammet, og til at skaffe den fornødne kredit til de kostbare expeditioner«.

Slår man op i et af de mere specielle værker som forf. henviser til, f. e. Aage Raschs og P. P. Sveistrups bog om *Asiatisk Kompagni 1772-92* (der udkom 1948, samme år som Furbers værk, og bygger på danske kilder som også dr. Feldbæk har benyttet) bliver man endnu mere forbløffet over hans karakteristik. Hos Rasch og Sveistrup får man ikke blot nøjagtige oplysninger om kompagniets omfattende udenlandske gæld 1772-92, men de to forfattere nævner både at kompagniet i 1780erne »lånte store pengesummer i Indien til indkøb af returladning«, og det rigelige tilbud af remitteringskapital som kaptajn Peter Dahl under den amerikanske frihedskrig drog nytte af. Remitteringskapitalen omtales også andetsteds i den danske litteratur. I flg. et endnu ældre værk, Falbe-Hansens og Scharlings *Danmarks Statistik III* (1878), arbejdede »en ikke ringe del« af handelen med udenlandsk kapital, og m. h. t. det spørgsmål dr. Feldbæk rejser s. 9, i hvilken udstrækning det danske flag dækkede dansk ejendom, hævder Falbe-Hansen at en del handel foregik for fremmedes regning, men under beskyttelse af det danske flag. Han citerer en undersøgelse der skal vise at der 1780-85 blev indført for 6,5 mill. rdl. asiatiske varer til København for fremmed regning. De udenlandske skibe under dansk flag og den danske regerings liberalitet med at give fremmede købmænd og skibskaptajner indfødsret eller borgerskab i den forbindelse nævnes andre steder i den danske litteratur. Det har desuden længe været kendt at en stor del af den københavnske Indienhandel skete pr. kommission eller i konsignation og at fragtfart med fremmede varer spillede en væsentlig rolle for visse af de københavnske købmandshuse.²

² *Politikens Danmarks Historie X*, 1964, s. 123. Aa. Rasch og P. P. Sveistrup: *Asiatisk Kompagni i den florissante Periode*, 1948, s. 54, 108, 115, 187, 287. V. Falbe-Hansen

Det er uheldigt at en dansk bog på engelsk giver urigtige oplysninger om dansk historisk forskning, som er ukendt og utilgængelig for de fleste internationale læsere. Det er dr. Feldbæks fortjeneste at have undersøgt flere af de nævnte forhold ved handelen mere systematisk. Den fortjeneste bliver ikke ringere af at man lader hans danske forgængere beholde æren for at have set problemerne, endda tildels før de kunde kende Furbers værk.

Dr. Feldbæk giver en række værdifulde konkrete oplysninger om de forskellige måder på hvilke den angloindiske kapital kunde overføres til London via København ved privat handel, bl. a. således at skib og ladning ejedes af danskere, mens ladningen delvis var købt for lånte angloindiske penge. Her var altså som ved det allermeste af remitteringen gennem Asiatisk Kompagni tale om handel for dansk regning med delvis engelsk driftskapital.

Men iflg. det danske resumé s. 292, jfr. den engelske konklusion s. 238 f., »opretholdt« det angloindiske samfund i hele perioden den private Indienhandel under dansk flag for egen regning og høstede de egentlige fordele af den. Risiko og gevinst ved hele remitteringen, også gennem Asiatisk Kompagni, var angloindernes. Den danske regering, Asiatisk Kompagni og de danske købmænd måtte nøjes med »en smuk kommission«. Endda betegnes de københavnske handelshuses kommission som »arbejdsfri indtægt« (s. 238).

Alle fire påstande, som kunde være fremsat af en angloindisk nationalist, er e. m. m. misvisende og udtryk for en undervurdering af de københavnske købmænds indsats og fortjeneste.

For det første synes forf. ligesom visse andre steder i afhandlingen at forveksle handel ved hjælp af fremmed driftskapital, hvor risiko og gevinst først og fremmest er låntagerens, med handel for fremmed regning.³

Men dernæst taler dr. Feldbæk i konklusionen og resumeet nok om »Indienhandelen under dansk flag«, men han hæfter sig her som i sine rentabilitetsberegninger i bilagene og i flere af sine almindelige bemærk-

og Will. Scharling: Danmarks Statistik III, 1878, s. 410, 419. Aage Rasch i Erhvervs-historisk Årbog V, 1953, s. 16 ff. Samme: Niels Ryberg, 1964, s. 164, 167. Samme i Vore gamle Tropekolonier, 2. udg. VII, s. 47, 50, 52 f. (her findes ligesom i bogen om Asiatisk Kompagni en række oplysninger om den private handel). J. Werner: Christian Wilhelm Duntzfelt, 1927, s. 47, 50, 54, 126.

³ Et godt eksempel på sammenblandingen findes s. 72. En »well informed British source« (John Mitchell) skriver fra Kristiania 1793, at af de private ladninger til 18 mill. rdl. der blev solgt i København 1777-86 »about 10 million represented British property, while most of the remaining eight millions were Dutch«. Da dr. Feldbæk skal forklare at dette »in all essentials« er et rigtigt billede af den private danske Indienhandel under krigen, motiverer han det med at »whether the Indian cargo consisted of freight or was financed with bottomry bonds and bills, the basis was in either case, the Anglo-Indian remittance capital«.

ninger i teksten ensidigt ved det der direkte har med kapitalremitteringen at gøre, nemlig eksporten fra Indien og salget af de indiske varer på auktion, der iflg. hans beregninger (bilag III og VI) gav underskud ved knap halvdelen af Asiatisk Kompagnis expeditioner og ved $\frac{2}{3}$ af de private, hvor beregning har været mulig; (for noget under halvdelen af de ca. 130 private expeditioner har rentabilitetsberegninger ikke kunnet foretages).

Men for de danske købmænd var dette kun en omend vigtig del af eet stort handelsforetagende, der ved returexpeditioner begyndte i København og som ved alle expeditioner, direkte og returexpeditioner, kompagniets og de private, danske og fremmede, først var afsluttet når de indiske varer var videresolgt eller reeksporteret fra København, legalt eller ved smughandel. På alle stadier var der mulighed for fortjeneste.

Dr. Feldbæk skriver s. 73 at fem af returexpeditionerne under den amerikanske frihedskrig bragte tab ud fra et almindeligt rentabilitetssynspunkt, fordi han beregner at salget af skibenes indiske ladninger i København gav underskud. Set med danske øjne gav en returexpedition ud fra et almindeligt rentabilitetssynspunkt gevinst, hvis f. e. overskuddet på reeksporten af de indiske varer mere end opvejede tabet på salget af den indiske ladning i København. Og billige priser på auktionerne har vel undertiden betydet større gevinst på reeksporten (jfr. Danske Magazin 7. r. I, 1934-36, s. 182).

Dernæst var der de danske købmænds fortjeneste på salg i København af deres egne returladninger (se f. e. s. 68f.) eller deres andel af ladningerne, indtægten af fragtfart med angloindisk ejede eller andre fremmedes varer til København (en form for handel der krævede både dygtighed og kapital og medførte risiko for rederen), og andre indtægter der måske ikke alle indgår i forf.s rentabilitetsberegninger, som af handel mellem asiatiske havne eller smughandel på England inden skibet nåede København (jfr. Furber s. 134 og Feldbæk s. 142).

En stor del af de danske købmænds Indienhandel var som man ved kommissionsforretninger. De gav dog ikke en arbejdsfri fortjeneste. Professor Glamann fremhævede i sin opposition at kommissionshandelen blev drevet med betydelig selvstændighed i kommissionærens navn, krævede kapital, medførte risiko og i reglen forudsatte at kommissionæren også drev egenhandel. De københavnske storhandlende købte som det bl. a. fremgår af Aage Raschs bog om Ryberg også for egen regning på auktionerne. Den ukendte fortjeneste på videresalg eller reeksport af disse varer må foruden det andet jeg har nævnt lægges til hvad de tjente på Indienhandelen som kommissionærer.

Det er muligt at den enkelte expedition som helhed, reeksporten indbefattet, har givet tab til fremmede og gevinst til danske, eller at nogle danske har tabt og andre danske har tjent på den. Afgørende for vurderingen af dr. Feldbæks konklusion er om resultatet af samtlige expedi-

tioner for de danske handelsdeltagere under eet var positivt eller negativt, den eventuelle gevinst stor eller lille.

Derfor har forf. ikke ret til at sige at det angloindiske samfund høstede de egentlige fordele af den private Indienhandel under dansk flag. Det ved vi ikke, når vi ikke kender den samlede danske fortjeneste på transit-handelen. Det er endvidere forkert at det angloindiske samfund opretholdt den private handel under dansk flag »for egen regning«, når en stor del af de indiske ladninger ejedes af danske, som blot lånte en del af driftskapitalen i Indien. Det er endelig misvisende at risiko og gevinst ved den samlede remittering under dansk flag var angloindernes, når en væsentlig del af remitteringen – iflg. forf.s beregninger næsten $\frac{1}{4}$ alene gennem Asiatisk Kompagni – skete i form af lån.

Det kan være svært på grundlag af dr. Feldbæks bog at forstå at dygtige danske købmænd længe fortsatte en handel på Indien, der ikke sjældent medførte en betydelig risiko. Selv om vi ikke ved hvor indbringende handelen var kan vi »konstatere, at de danske grosserere og heriblandt Ryberg trods alle vanskeligheder blev ved med at sejle til Ostindien, og det havde de næppe gjort, hvis farten ikke havde været rentabel«, skriver Aage Rasch (*Niels Ryberg*, s. 169).

Endnu en af dr. Feldbæks påstande må nævnes i denne forbindelse. Han skriver (s. 239, 292) at hans undersøgelse af den danske Indienhandel for hele perioden bekræfter Holden Furbers tese om at alle europæiske nationer i Indien i slutningen af 18. årh. deltog i opbygningen af et Britisk Indien. »Den danske handels vigtigste bidrag til opbygningen af et Britisk Indien var at fungere som det anglo-indiske samfunds sikkerhedsventil for remittering og handel«. Men efter forf.s fremstilling var det væsentlige i den private danske Indienhandel set fra angloindisk synspunkt remitteringen, d. v. s. at den hjalp til ulovligt at føre de kapitaler ud af Indien, som angloinderne havde samlet, hovedsagelig på East India Company's bekostning (s. 26f.). Han hævder gentagne gange at auktionerne i København oftest gav dårligt udbytte af selve handelen, men i reglen var fordelagtige for remitterterne. Remitteringen var ensbetydende med kapitalflugt fra Indien. Det er let at forstå at regulær handel har bidraget til opbygningen af Britisk Indien, og at det var behageligt for de enkelte engelske kapitalister at komme tilbage til England med deres formuer og frugtbar gøre dem i hjemlandet. Det er svært at forstå at det kunde gavne Britisk Indien at disse formuer ikke blev investeret dér hvor de var tjent. Det gør det endnu mere tvivlsomt om det angloindiske samfund høstede de egentlige fordele af den private Indienhandel under dansk flag.

Fra rentabiliteten vender jeg mig til finansieringen af den private Indienhandel under dansk flag. Dr. Feldbæk har med Furbers tese som udgangs-

punkt e. m. m. overbevisende godtgjort, henholdsvis sandsynliggjort, at den illegale angloindiske remittering spillede en meget stor rolle i den forbindelse, han har givet os mange nye oplysninger om vare- og fragthandelens og finansieringens hyppigt skiftende muligheder under veksellende økonomiske og politiske konjunkturer i Indien og andetsteds, og under varierende konkurrence fra andre nationer. Det er e. m. m. bogens hovedfortjeneste.

Men dels tror jeg at forf. undervurderer den danske kapitaldannelse og de danske købmænds muligheder for indenlandsk finansiering i perioden (jfr. Rasch og Sveistrup: *Asiatisk Kompagni*, s. 114, 117f. og Rasch: *Niels Ryberg*, s. 365). Dels må man være klar over at de danske handels-huses arkiver i modsætning til *Asiatisk Kompagnis* papirer er gået tabt (s. 287), og at kilderne til privathandelens finansiering derfor trods forf.s. detektiviske samlerarbejde i danske og udenlandske arkiver er meget mangelfulde. Meget af det han siger om finansieringen må nødvendigvis være hypotetisk. Der er flere dunkle punkter som gør beregningerne over remitteringens omfang mere usikre end de samlede oversigter ved slutningen af hvert kapitel, i konklusionen og resumeet (s. 239, 292) giver indtryk af. Jeg nævner tre forhold.

Det første er den omstændighed at man iflg. forf. (s. 41) kun sjældent kan konstatere om skibene foruden varer havde søvladninger med til Indien. Han hævder ganske vist at man i betragtning af den private handels karakter næppe kan vente at der sendes sølv ud før fredskrisen midt i 1780erne, men det er at forudsætte hvad der skulde bevises. Og at forf. mener at det er tvivlsomt om skibene medførte egentlige søvladninger før slutningen af 1790erne gør det jo ikke sikkert, selv om han i sine beregninger over remitteringen går ud fra at det er det.

Dernæst blev de private returexpeditioner iflg. forf. normalt udrustet hjemmefra af et ad hoc »aktieselskab«. I enkelte tilfælde kender vi kapitalens størrelse, og den er betydelig, men i mange tilfælde er den ikke oplyst. Det er muligt at den har været stor nok til at skibet foruden vareladningen har taget en søvladning med.

Endelig, hvor forf. taler om at de indiske ladninger er finansieret med angloindisk kapital, føjer han flere gange i fremstillingen et formentlig, »probably«, »presumably« til, men i de samlede oversigter over remitteringen i teksten, noterne, konklusion og resumé er disse forbehold forsvundet. Hvor jeg har kontrolleret det, er værdien af den indiske retur-ladning ÷ værdien af den udsendte vareladning med tillæg af en skønnet fortjeneste på 50 pct. uden videre regnet som repræsenterende angloindisk kapital.

Men hvis skibene havde en ukendt søvladning med hjemmefra eller har haft en ukendt extrafortjeneste f. e. på fragtfart eller handel mellem asiatiske havne, må det åbenbart trækkes fra den mere eller mindre hy-

potetiske angloindiske kapital i returladningen, og remitteringen er altså ikke så stor som forf. regner med.

Et par eksempler må illustrere hvorfor jeg er utryk ved forf.s tal og hans mere summariske bemærkninger om remitteringen andre steder i fremstillingen.

S. 37 er det »doubtful« om den formelle ejer af den direkte expedition med skibet Prins Frederik, Trankebarkøbmanden Edward Stevenson, der formelt var dansker, var andet end repræsentant for anonyme angloindiske ejere. I beregningen s. 303 note 116 er det blevet sikkert at Stevenson kun var stråmand, og hele den indiske ladnings værdi regnes som remittering. Argumentet for dette synes at være at han da Prins Frederiks ladning var solgt i København og han skulde deltage i udrustningen af en returexpedition med skibet Enigheden, ikke kunde udrede »sin andel« på 56.500 rdl. af aktiekapitalen (s. 37). S. 40 oplyses det imidlertid at Stevensons andel af kapitalen var 50 pct., d. v. s. 138.000 rdl. Han kan altså have tjent i hvert fald 80–90.000 rdl. på expeditionen med Prins Frederik som han har kunnet sætte i den nye expedition. Følgelig er remitteringsbeløbet for Prins Frederiks vedkommende sat for højt.⁴

S. 303 note 116 siges at de to private returexpeditioner i perioden 1772–78 havde udgående ladninger på tilsammen ca. 34.000 rdl. Derved kommer remitteringen med de to skibe op på over 500.000 rdl.⁵ Men s. 39 får vi at vide at det ene af de to skibe, Grev Bernstorff, blev udrustet hjemmefra for 195.000 rdl. Da skibet som var på 234 kommercelæster (s. 248) næppe havde kostet mere end ca. 50.000 rdl. (om skibspriserne se bl. a. Rasch og Sveistrup, s. 136, 209) må den udgående ladning have været væsentlig mere værd end angivet s. 303, og remitteringsbeløbet er atter sat for højt.

S. 68 hedder det at de sidste meget værdifulde returladninger den dygtige købmand Peter Dahl sendte hjem under sit ophold i Indien først i 1780erne »probably« var finansieret med angloindiske lån. Igen er det usikre blevet sikkert ved beregningen af ladningernes remitteringsværdi s. 310 note 113. Dahl vendte hjem som en meget velhavende mand. Det forekommer mig urigtigt at gå ud fra at han ikke har sat en del af sine egne penge i de indiske ladninger.

⁴ Konsortiet bag Enigheden var foruden Stevenson de københavnske købmænd Niels Ryberg, Fabritius, de Coninck og Reiersen (Rasch: Niels Ryberg, s. 162 ff.). Det er karakteristisk for værdien af flere af de generelle udtalelser om engelsk infiltration i den danske handel, navnlig i den diplomatiske korrespondance, som forf. benytter lidt for tilidsfuldt, at den engelske resident i København betegnede »the owners simply as Englishmen«. »He seems to have been, at any rate partly, correctly informed«, siger forf. Ved de Conincks mellemkomst fik Stevenson nemlig – lån på 56.500 rdl. i Genève og Antwerpen (s. 40).

⁵ Iøvrigt kommer dr. Feldbæk ved at benytte den faste omregningskurs 1 rdl. = 1½ current rupee (s. 267) til større remitteringsbeløb i rigsdaler end man får ved at benytte Furbers omregningskurser (for 1783–93, Furber s. 349).

Det er også karakteristisk hvad forf. fortæller s. 67. Dahl fik på Koromandelkysten en stor ladning tekstiler, og det forlød («the talk was») at han regnede med at få dem ombord på trods af de engelske love. Dette, siger forf., indicerer unægtelig at tekstilerne var angloindisk ejendom. Bortset fra at et forlydende ikke er et sikkert grundlag at slutte fra kunde det vel lige så godt betyde at Dahl for sine egne penge købte varerne af en engelsk kompagniemandsmand.

Det er en metodisk svaghed ved afhandlingen at der adskillige steder skal lovlig lidt til før forf. med sikkerhed slutter til existensen af fremmed og især angloindisk kapital og ejendom. Hans vej fra det mulige eller det formentlig rigtige til det sikre er ofte påfaldende kort. Derfor er jeg ikke glad ved hans meget summariske og meget kategoriske beregninger af den remitterede angloindiske kapital. Jeg vilde have foretrukket en opstilling, der for hver privat expedition gjorde det muligt at se 1° hvor det med sikkerhed fremgår at angloindisk kapital er involveret samt beregningsgrundlaget for beløbets størrelse, 2° hvor det med sikkerhed fremgår at der er tale om lån i dansk ejede varer eller skibe, respektive om angloindisk ejendom, 3° hvor det med sikkerhed fremgår at der er tale om kapitalflugt fra Indien – og for alle tre punkter hvor det blot drejer sig om skøn eller formodninger. I fremstillingen ser det ud som om alle de angloindiske penge der blev sat i ladningerne til København havnede i London (jfr. s. 73). Men i handelen deltog også angloindiske handelshuse der havde brug for kapitalen igen i Indien. Her er for en gangs skyld et centralt punkt i afhandlingen hvor flere detaljer var ønskelige.

Mit indtryk m. h. t. de forhold jeg har omtalt er at forf. ud fra en indgroet forhåndsindstilling forenkler og forcerer sine konklusioner ud over hvad kilderne kan bære. Med samme resultat, nemlig i retning af at reducere de danske købmænds indsats i og fortjeneste på handelen. Det er min hovedindvending mod bogen. Det er synd, for der er i det store materiale forf. har samlet et godt grundlag for mere forsigtige og nuancerede konklusioner.

Når man læser bogen får man et stærkt indtryk af at love og regler ustandselig blev brudt af hensyn til handelen. Jeg har ikke før set det belyst med så mange nuancer, fra liberale dispensationer over myndighedernes stiltiende seen gennem fingre med lovovertrædelser til det rene snyderi. De engelske embedsmænd snød deres kompagni, de danske deres, den danske regering førte »en realistisk politik« til gavn for den danske handel, uden hensyn til at den derved kom på tværs af den engelske lovgivning.

På den anden side er den danske Indienhandel et eksempel på at fortsat forretningsforbindelse kræver tillid mellem parterne. Så vidt jeg kan forstå overholdt de engelske embedsmænd i Indien stort set deres ulovlige, undertiden blot mundtlige aftaler om levering af lærred og andre varer

til de danske købmænd, og danskerne var nøjeregnende med at opfylde deres forpligtelser.

Forf. tager i en note (202 s. 322) afstand fra Holden Furbers bemærkning, at der til skade for angloinderne var »much double-dealing and chicanery« ved salget af de indiske varer i København. Forf. siger at intet i hans materiale underbygger denne påstand om uredelighed og dobbeltspil fra de danske debitorers, kommissionærers og konsignatorers side. Den note burde være flyttet ind i teksten.

Det er ikke lykkedes forf. at røkke den traditionelle opfattelse at det især var under stormagtskrigene de danske købmænd havde chance for at tjene virkelig store penge. Det er klart at man skal have penge og varer at handle med hvis man skal drive forretning, og forf. viser at det engelske kompagnis politik foruden andre lokale indiske forhold som for eks. de indiske fyrsters krige spillede en væsentlig rolle for tilbud af både varer og kapital, og fremkaldte variationer i handelskonjunkturerne uafhængigt af den internationale politik. Det ramte hele den ikke-engelske Indienhandel. Men det fremgår ligeså klart af bogen at det danske flag blev mere tiltrækkende for angloinderne når Danmark var neutralt under en storkrig og konkurrencen fra andre nationer blev mindre følelig. Af de øvrige faktorer som spillede en rolle for den danske Indienhandel omtaler forf. bl. a. danske købmænds mere eller mindre gode personlige forbindelser i Indien. Derimod kunde man ønske at få flere oplysninger om konjunkturbevægelserne på salgsmarkedet i Europa.

Dr. Feldbæk har heller ikke røkket ved existensen af den florissante periode i dansk handel, det halve århundrede hvor en begrænset kreds af københavnske købmænd, støttet af den danske regering, deltog for alvor i oversøiske forretninger og skabte store formuer – samtidig med at de naturligvis gav arbejde og fortjeneste til en bredere kreds i monarkiet, vareleverandører, skibsbyggere og andre håndværkere, søfolk og handelsmænd. Fænomenet er vel bevidnet. Vi kender de rige boer efter flere af hovedmændene, deres fyrstelige boliger står den dag i dag. Vi ved ganske vist ikke hvor stor en del af deres formuer der skyldtes Indienhandelen, men vi ved at et par af denne handels centrale skikkelser, de Coninck og Duntzfelt, trods store tab endnu var rige mænd da de døde få år efter katastrofen 1807.

Skildringer af den florissante handel er undertiden ledsaget af let moraliserende bemærkninger. Den hvilede på et økonomisk usundt og kunstigt grundlag, på rent forbigående konjunkturer, hvad der førte til kriser som 1783 og 1799, siger man. Det forekommer mig at være en anakronistisk vurdering. Den florissante periode varede lige så længe som de gode konjunkturer for landbruget i kornhandelstiden efter 1828, og de europæiske produktions- og handelskriser i det 19. årh. var hyppigere og

voldsommere end de danske i det 18. Der er snarere grund til at beundre de danske købmænd der i en tid med hurtigt skiftende politisk klima, hvor verdenshandelen normalt blev domineret af mægtige fremmede handelselskaber og stater med mere eller mindre merkantilistisk handelspolitik, var dygtige og smidige nok til at udnytte mulighederne for en international dansk handel så godt som de gjorde. Og der er grund til med Axel Linvald (*Schultz Danmarkshistorie IV*, 1942, s. 223) at tænke på hvad det betød for udviklingen af den danske borgerstand. Den private danske Indienhandel var afhængig af forhold som Danmark var uden indflydelse på, siger dr. Feldbæk. Det har dansk udenrigshandel altid været.

Men selv om dr. Feldbæks bog ikke indeholder sensationer om den florissante handel, bringer den meget nyt om dens baggrund. På visse punkter giver fremstillingen de nuancer som mangler i konklusionerne. På andre punkter er der intet eller lidet at indvende mod hans resultater. Det gælder f. e. hvad han kan oplyse om Kommercekollegiets handelspolitik og om de begivenheder og forhold i Indien der gjorde Asiatisk Kompagnis handel på Koromandelkysten mere og mere afhængig af de angloindiske kompagniembedsmænds vareleverancer, og tilsidst tvang det danske kompagni til at koncentrere sin handel i Bengalen. I det hele taget indeholder bogen meget om indiske forhold, ikke mindst hentet fra danske kilder. Det vil interessere indiske historikere. De vil formentlig også skønne på de mange detaljer som irriterer en dansk læser.

POVL BAGGE

JENS ENGBERG: Det slesvigske spørgsmål 1850–1853. Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 37, 1968. Med engelsk resumé. I kommission hos Danske Boghandleres Kommissionsanstalt, København. 401 s. 57,50 (30,00) kr.

Emnet for Jens Engbergs Århusdisputats¹ er et af de centrale i nyere dansk historie. Bogen handler om hvordan den danske regering efter freden med Preussen i Berlin 1850 prøvede at redde så meget som muligt af det vi havde ført treårskrigen for, det som var den nationale danske bevægelses og martsministeriets mål: Sønderjyllands eller Slesvigs nære tilknytning til Danmark konstitutionelt, administrativt og kulturelt – og om hvordan dette program blev opgivet i hvert fald for de to første forholds vedkommende inden der var gået halvandet år.

Emnet er fuldt af problemer. I sin tid efterlyste jeg en dyberegående

¹ Anmeldelsen indeholder anmelderens officielle opposition ved bogens forsvar 18. marts 1968, men er på et enkelt punkt mere detaljeret.